

**Видатний полководець Костянтин Іванович Острозький –
перший з Острозьких володар Звягеля**

У бурхливі часи проходили становлення і діяльність князя К. І. Острозького. У 1486-90 рр. він був активним учасником битв з татарами. Взимку 1490 р. з його участю під Заславом татар було «страшно побито», а головне, звільнено полон. Ян Ольбрахт (у 1492-1501 рр. польський король), який тоді очолював оборону проти татар, пізніше дуже високо оцінював допомогу К. І. Острозького у цих битвах. У 1492-95 рр. К. І. Острозький бере участь у війні між Литвою і Москвою, яка закінчилася одруженням великого князя Литовського Олександра з Оленою, дочкою великого князя Московського Івана III Васильовича. Протягом XIV-XVII ст. родина Острозьких зіграла визначну роль у формуванні української нації, розвитку на східнослов'янських землях освіти, культури, науки, охорони здоров'я, сакрального будівництва. Належала їм і визначна роль у політичному житті на цих теренах.

Костянтин Іванович Острозький був головним оборонцем українських земель (як і всього великого князівства Литовського) і головним захисником православ'я на них, а понад 500 років тому саме він почав відродження Звягеля як міста. Видатний історик і перший український президент М. Грушевський писав про нього: «Чоловік незвичайно авторитетний і поважаний».

Народився він біля 1460 р. в Острозі. Його батьком був острозький князь Іван Васильович, син знаменитого Василя Красного, матір'ю – Марія Іванівна, дочка новгородського князя Івана Бельського. Певних відомостей, крім того, що після 1465 р. він залишився без батька, про його дитинство не маємо.

То були складні часи – утворення Кримського ханства створило багатовікову проблему для всіх східнослов'янських земель, принесло на них, в першу чергу на Україну, незчисленні лиха.

Але якщо хан Хаджі-Гірей прийшов до влади (у 1443 р.) при підтримці Казимира IV Ягеллончика і не створив великих проблем для цих земель (навпаки — навіть був їх охоронцем), то його наступник хан Менглі-Гірей за недалекоглядної політики польського і литовського урядів, вигнавши за допомогою Туреччини генуезців з Криму, «взявся» за східнослов'янські землі, і татарські напади (в першу чергу на Україну) вже з 1482 року набули системного характеру. Напади татар показали безпорадність урядів Литви і Польщі. Це врешті-решт призвело до появи в Україні такого явища, як козацтво.

Тому вміння вчасно, у необхідній кількості і в правильно обраному пункті зібрати військо, заслонити певний терен, погромити татар, а головне – відбити

полон та «ходити в поле» (Дике), тобто робити напад і на ворожі терени – дуже високо цінувалося у ті часи на усіх східнослов'янських землях. Від польського короля і великого князя Литовського вимагалось, в основному, вміння вчасно і в необхідній кількості «вибити» з сейму і Ради кредити на війну. У той же час Литва протягом майже 200 років була втягнута у нескінченну прикордонну війну з великим князівством Московським, в першу чергу за Смоленщину, Сіверщину і Чернігівщину, але вона носила трохи інший (у військовому плані) характер¹.

К. І. Острозький входив у склад литовського посольства до Москви.

Не пощастило К. І. Острозькому у 1496 р. при обороні Рівного, в якому він замкнувся з луцьким (Гольшанський) і володимирським (Хребтович) старостами та волинським боярством і шляхтою. За дуже значної чисельної переваги татар їм довелося відкупитися. Але вже наступного року він разом з рідним братом Михайлом (тоді острозьким князем) наздогнали татар і відбили великий полон, а в липні К. І. Острозький «відігрався» за минулорічну поразку, коли його загони асистували Яну Ольбрахту у його чорноморській кампанії і вщент розбили під Очаковом татарське військо Махмет-Гірея і навіть взяли в полон його воєначальника. Воєнне щастя К. І. Острозького викликало великий резонанс у Польщі і Литві, і вже 11 вересня 1497 р. він став великим литовським гетьманом – тобто на 24 роки головним сторожем литовських кордонів, та отримав три прикордонних староства: брацлавське, вінницьке і звенигородське (вже тоді обезлюднені і геть спустошені татарськими нападами).

Отримав він 28 червня 1499 р. і чергову бенефіцію (довічне надання землі за виконання певних військових чи адміністративних обов'язків) – тоді лише «іменіє» Звягель з «усіма приселк (ам) и»², яке після вимирання по чоловічій лінії князів Звягельських знаходилося у державній власності. Але в «іменії Звягель» частина маєтностей була надана «слугам» (дрібній шляхті). У тому ж віленському привілею було зазначено, що та шляхта, чий маєтності не були надані (чи підтверджені) великокнязівськими привілеями, а надавалися князями Звягельськими, мала поступити на службу до К. І. Острозького або ж забиратися геть без жодної компенсації. Саме така альтернатива стала приводом до 20-річної судової тяганини. Відзначимо лише два цікавих моменти: по-перше, це мало важливе значення для розвитку Звягеля, і по-друге, більшість цієї шляхти була родичами князів Звягельських, а сучасні дослідники завдяки цьому привілею вважають родину Звягельських найближчою до родини Острозьких³. Так що цей конфлікт можна вважати певною мірою родинним.

Такою ж родинною була наступна війна між Литвою і Московією, тобто між зятем і тестем. Вона почалася навесні 1500 р., і військо на чолі з К. І. Остро-

*Видатний полководець Костянтин Іванович Острозький –
перший з Острозьких володар Звягеля*

зьким вирушило під Смоленськ, потім на Дорогобуж, де литовське військо чекала невдача. 14 липня того ж року після битви на р. Ведроші К. І. Острозький на цілих сім років потрапив у полон. Під час його перебування в полоні у 1501 р. помер його брат Михайло. Костянтин став острозьким князем. Незважаючи на закінчення у 1503 р. війни, це не принесло йому свободи. Взамін йому було запропоновано очолити оборону великого князівства Московського від татар і великі бенефіції. Після того, як він 18 жовтня 1506 р. склав присягу новому великому князю Московському Василю III, йому у вересні 1507 р. вдалося утекти з Москви так званим «татарським шляхом» до Литви.

Втікач був дуже радісно зустрінутий новим великим князем Литовським (з 1506 р.) Зигмунтом I (Сигізмундом, Жигмонтом) Старим, який відразу повернув йому гетьманство і всі три староства. Після першого одруженн у віці 45 років з Тетяною, дочкою свого старого бойового товариша-луцького старости Семена Гольшанського (який під час полону К. І. Острозького заміщував його на посаді гетьмана), що помер у 1505 р., гетьман отримав по тестю ще й луцьке староство і маршальство Волинської землі. Можливо він був заручений з Тетяною ще до полону.

Тріумфальне повернення К. І. Острозького з полону мало для Звягеля історичні наслідки. Ображена звягельська шляхта одразу звернулася, як звичайно, зі скаргою до нового великого князя. Реакція Зигмунта Старого була, як на ті часи, майже миттєвою, і стала поворотним пунктом в історії Звягеля. У Мельнику 26 грудня 1507 р. (6 січня 1508 р. за н. ст.) був виданий привілей, у якому не тільки були підтверджені всі права К. І. Острозького на «іменіє Звягель», але й говорилося: «з особливої ласки дозволяємо йому у Звягелі замок ставити і місто садити і торг во всяку неділю мати і ярмарок кожен год на свято св. Дмитра»⁴. Тому ми й стверджуємо, що саме з цього привілею понад 500 років тому офіційно почалося відродження Звягеля як міста на його сучасному терені, і розпочав це саме К. І. Острозький.

Відразу після повернення з московського полону він бере активну участь у черговій війні між Литвою і Московією і в придушенні пов'язаного з нею рокоша (заколоту шляхти) М. Глинського, спрямованого на приєднання українських і білоруських земель до московських. Старий друг великого князя Олександра князь Глинський з новим великим князем Зигмунтом Старим порозуміння не знайшов. А К. І. Острозький заступив 13 липня 1508 р. під Оршою шлях московському війську і не дав йому з'єднатися з повстанцями. У тому ж році він відбиває черговий напад татар на Волинь, те ж саме він робить спільно з великим коронним гетьманом М. Каменецьким наступні два роки (1509–10 рр.).

За військовими справами він не забуває про інші. Привілеєм від 16 листопада 1509 р. Звягель і округа були «навічно» звільнені від «воловщини» (назва на Волині загальнодержавного основного грошового щорічного податку, що походить від одиниці оподаткування: ділянки землі, зораної плугом, запряженим волами). У 1510 р. 50-річний К. І. Острозький стає батьком – у нього народився син Ілля. У червні 1511 р. «схизматик» Острозький стає віленським каштеляном. Цю посаду досі міг обіймати тільки католик. Зразу ж, незважаючи на заборону будівництва нових православних церков у власне Литві, князь отримує привілей на відродження у Вільні (Вільнюсі) церкви Пресвятої Богородиці (побудована в готичному стилі на давньоруському фундаменті). Через місяць він отримує ще один привілей, в якому знову були підтверджені повні його права на всі маєтки, у т. ч. на «замок Звягель»⁵.

Замок у місті в ті роки вже активно будувався – адже татари зволікати часу не давали. Але, на відміну від інших українських замків тих часів, які мали традиційний давньоруський фортифікаційний тип (для захисту від татар цього було досить), наш замок будувався за староіталійським бастейнобастіонним типом, тоді найсучаснішим. Але Костянтин Острозький встиг вимурувати лише фундамент в замку, все інше було дерев'яним. Муровані стіни, башти у Звягелі – то вже справа його сина Василя-Костянтина.

Відбиваючи черговий набіг татар на Червону Русь і Поділля, Костянтин Іванович разом з гетьманом М. Каменецьким здобув славу звитягу 28 квітня 1512 р. під Вишневцем. Відразу після цього він взяв активну участь у черговій війні між Литвою і Московією (у січні 1513 р. померла Олена, вдова великого князя Литовського Олександра і рідна сестра великого князя Московського Василя). Восени 1513 р. він розбив корпус московського війська під Оршею, хоча це не врятувало Литву від втрати у липні 1514 р. Смоленська. У серпні-вересні 1514 р. литовсько-польському війську на чолі з К. І. Острозьким, Я. Сверчевським і В.Самполинським вдалося відтіснити війська І.Челядіна від Березини за Дніпро і завдати їм під Оршею серйозної поразки, хоча Смоленськ надалі залишився за великим князівством Московським.

Звитяга під Оршею дозволила К.І.Острозькому знову отримати від великого князя чергові привілеї на будівництво у Вільно двох православних церков: Троїцької (замість старої дерев'яної) і Нікольської (побудованої у готичному стилі, але, як і замкова Нікольська церква у Звягелі – на фундаменті давньоруського типу).

Навесні 1517 р. К.І.Острозький разом з Я.Сверчевським спустошив псковські землі, але невдала облога Я. Сверчевським міста Опочки примусила його відійти до Литви.

Через рік він багато часу провів у Польщі. У складі литовського посольства К. І. Островський зустрічав у Моравії майбутню польську королеву Бону Сфорца, дочку міланського герцога Джана Галеаццо. Товаришував він Боні і при її урочистому в'їзді до Кракова, брав активну участь у шлюбних і коронаційних урочистостях і відтоді зав'язав з Боною дуже дружні стосунки.

Коли наступного року почалася чергова війна між Литвою і Москвою, на Русь одночасно впали татари Махмет-Гірея. Невдалий вибір поля битви з татарами під Сокалем, всупереч застереженням К. І. Острозького, привів 2 серпня 1519 р. до поразки польсько-литовського війська.

Серед таких важких воєнних трудів К. І. Острозький не забув і свій Звягель – на його прохання, щоб покінчити з 20-річною судовою тяганиною, великий князь 15 вересня 1519 р. видав привілей, у якому підтвердив як привілей свого брата від 28.06.1499 р., так і свій власний від 26.12 (01.06) 1507 (08) р., тобто усі права К. І. Острозького на Звягель⁶.

Наступні роки до його військових, господарських, адміністративних і сакральних справ додалися суто політичні.

Щодо сакральних справ, то у 1521 р. було закінчено будівництво замкової Богоявленської церкви в Острозі, в архітектурних формах якої поєднані елементи давньоруського, готичного і ренесансного стилів. У тому ж році (по смерті київського митрополита) князь стає опікуном всіх маєностей митрополії аж до вибору і затвердження наступника (у 1524 р.).

Щодо політичних і адміністративних справ, то 25 березня 1522 р. він стає воєводою троцьким, отримавши воєводство, як свого часу віленське каштелянство, всупереч городельському привілею. Навіть більше – великий князь змінив порядок місць у Раді, призначивши йому, «схизматику», перше місце у литовській Раді серед інших світських достойників. За городельським привілеєм ці посади могли обіймати виключно католики, крім того, перше місце належало тільки віленському воєводі. Спонукала Зигмунта Старого до такої щедрості інспірована королевою Боною номінація 2-річного Зигмунта Августа на велике князівство Литовське на випадок смерті батька (це майже гарантувало обрання на польський трон). На тому ж Віленському сеймі 1522 р. присутні склали на це присягу. Вже у 1529 р. при живому батькові Зигмунт Август був проголошений великим князем Литовським.

Які були політичні погляди К. І. Островського? Він виступав проти інкорпорації (включення) Литви до Польщі і не довіряв московському ладу, виступав за більш широку автономію православних руських земель у складі Литви. Виступав він і проти сепаратизму віленського воєводи О. Гаштольда, вважаючи, що Литва без Польщі не встоїть під натиском Криму і Москви.

У тому ж 1522 р. померла його перша дружина Тетяна. Через рік, відбувши траур, 63-річний К. І. Острозький одружився вдруге на Олександрі – доньці Семена Михайловича Олельковича, князя Слуцького.

Але головними все ж залишалися справи військові. Влітку 1524 р. князь, разом з великим коронним гетьманом М. Фірлеєм, відбиває черговий напад татар на Русь, особливо, як звично, на Поділля. Короткий перепочинок, пов'язаний з внутріординськими «розбірками» за ханський престол, закінчився. Напад татар взимку 1526-27 рр. на Київське Полісся приніс чергову велику звитягу К. І. Острозькому. Зібравши під Острогом військо, він наздогнав татар під Ольшаницею, неподалік від Києва. Ті вже відходили до Криму. 27.01 (07.02) 1527 р. князь «сильно погромив» їх, а головне, відбив у татар полон (сучасники називають його чисельність до 40 тисяч осіб). Після цієї звитяги він тріумфально в'їхав до Кракова; по в'їзді його вітали король і королева у присутності всього двору; того ж року про цю звитягу була в Нюрнберзі навіть видана брошура «Sendbrieff von der grossen Schlacht...». Наснагу у цій битві йому, мабуть, надала чергова «звитяга». 1526 р. 66-річний полководець знову став батьком – у нього народився син Василь, якого з 14 років за прикладом батька всі почали називати Костянтином.

Цікаво поведився К. І. Острозький з татарськими бранцями – їх частину він оселив в північній околиці Острога, де виникло Татарське передмістя з однойменними вулицею і баштою (в'їзд до Острога з боку Звягеля і Корця). У 1528 р. він як хоругвовий князь виставив 426 коней з озброєними воїнами (серед одноосібних постачальників це другий показник у великому князівстві).

Будучи одним з п'яти найзаможніших магнатів, він мав маєтності в усіх землях великого князівства (на одній тільки Волині третина усіх земель належала Острозькому). При цьому він ніколи не забував про Звягель. Що було зі Звягелем з 1257 р., коли його вщент спалив Данило Галицький, до 1432 р., ми взагалі певних відомостей не маємо. Пізніші глухі згадки стосуються п'ятох князів Звягельських, двох намісників, корчми на острові Конячий, «іменія Звяголь». Лише з приходом К. І. Острозького ці відомості стають більш певними – починають будуватися замок і церква, започатковано на місці «іменія» місто, щонеділі в ньому відбувалися торги і щороку – ярмарок, тобто починається відродження Звягеля як міста.

У 1528 р. французький посол звертався до К. І. Острозького з проханням про надання допомоги трансильванському князю Яну Запольї загоном татар черкаського старости Остафія Дашкевича (в той час «у сусідстві Черкас» шукав захисту один з претендентів на Кримське ханство Іслам-Гірей з вірними татарами).

На прохання Київського православного митрополита Йосифа III у 1529 р. великий князь видав привілей, згідно якого у випадку смерті митрополита

**Видатний полководець Костянтин Іванович Острозький –
перший з Острозьких володар Звягеля**

опікуватися маєтностями митрополії знову мав К. І. Острозький. Він виступав проти унії з Ватиканом і на захист церковнослов'янської мови. Ретельне вивчення пам'ятки тогочасного сакрального будівництва, його особливостей у володіннях Острозьких дозволило уточнити, що мурований фундамент давньоруського (візантійського) типу Звягельської замкової Нікольської церкви (тобто і саму церкву) заклав К.І.Острозький. Дерев'яну церкву на цьому фундаменті побудував вже його син Василь-Костянтин. Пізніше правнучка гетьмана Анна-Алоїза між 1621 і 1636 роками перебудувала цю православну церкву у костел⁷.

К. І. Острозький помер 10 (21) серпня 1530 р. Похований він, згідно його волі, в Успенському соборі Києво-Печерської Лаври. Надгробок над останками князя – один із шедеврів українського ренесансу, що був знищений під час вибуху собору у 1941 р. Після вістей про смерть старого князя татари восени 1530 р. напали на Україну, але на Волині їх зустрів та погромив вже Ілля — старший син К. І. Острозького.

Із 155 років володарювання Острозьких у Звягелі 97 років припадає на Костянтина Івановича (31 рік) і його молодшого сина Василя-Костянтина (65 років) Вони найбільше зробили для відродження Звягеля як міста і його розбудови. Сучасний йому польський хронікер так описував К. І. Острозького: «Він був малий на зріст, але великий душею, для усіх доступний, щедрий до сподвижників, милосердний до бранців та досвідченіший всіх у воєнному ремеслі».

Література

1. Ochmacski J. Organizacja obrony w Wielkim Księstwie Litewskim przed napadami Tatarów Krymskich w XV-XVI w.// Studia i Materiały do Historji Wojskowej. – Warszawa, 1960. – Т. V. – S. 349-398.
2. Archiwum ks. Sanguszków w Siawucie. – Lwów, 1887. – Т. I. – S. 117-118.
3. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 296.
4. Archiwum ks. Sanguszków w Siawucie. – Lwów, 1890. – Т. III. - S. 69 – 70.
5. Там само. – S. 87-88.
6. Там само. – S. 191-192.
7. Japieski A. Zygmunt Stary a Końscy prawoslawny. – Warszawa, 1937. – S. 10 -27.